

Beata
LANGER* *Polskie czasopisma
popularnonaukowe
do 1939 roku (t. 1–3)*

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu
Pedagogicznego, Kraków 2018

*A Review of Polskie czasopisma popularnonaukowe
do 1939 roku [Polish Popular-Science Periodicals],
Vol. 1–3, Kraków: Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Pedagogicznego, 2018*

Pod koniec 2018 r. ukazały się trzy tomy syntezy dziejów czasopism popularnonaukowych wydawanych na ziemiach polskich do 1939 roku. Refleksje na temat owych publikacji warto poprzedzić kilkoma uwagami na temat dotychczasowego zainteresowania tymże problemem badawczym. Już bowiem ze wstępnych deklaracji Auterek wynika, iż obecna w obiegu naukowym literatura poświęcona polskim czasopismom popularnonaukowym jest stosunkowo uboga i z całą pewnością nie oddaje tego fenomenu, jakim było kształtowanie się środowiska tworzących je wydawców, redaktorów, ewolucji ich formy i treści, a także formowania struktury wewnętrznej, szaty graficznej wraz z towarzyszącym materiałem ilustracyjnym. Dlatego też z uznaniem odnotować należy fakt sfinalizowania podjętych badań w formie trzech monografii objętych wspólnym tytułem *Polskie czasopisma popularnonaukowe do 1939 roku*. Dodam, iż temat ten realizowany był w ramach projektu badawczego, kierowanego przez prof. dr hab. Grażynę Wroneń, a finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Jak już wspomniano, całość opracowania tworzą trzy tomy:

T. 1 — *Dzieje i rozwój*, autorstwa Ewy Wójcik, Grażyny Wroneń oraz Renaty Zajac zawiera, zgodnie z przyjętymi w prasoznawstwie procedurami badawczymi, informacje dotyczące wielkości badanego zbioru, charakterystykę jego linii rozwojowej od 1758 do 1939 roku, a także analizę formalną i treściową. Charakterystyka formalna wzbogacona została prezentacją sylwetek poszczególnych tytułów oraz nakreśleniem ewolucyjnego charakteru ich struktury wewnętrznej.

* <https://orcid.org/0000-0001-6992-0954>

T. 2 — *Związki nauki ze sztuką*, który opracowała Dorota Kamisińska, prezentuje szczegółowe analizy układu graficznego oraz szaty graficznej najbardziej reprezentatywnych czasopism popularnonaukowych. Autorka omówiła i zilustrowała przykładami ewolucję elementów układu graficznego, przemiany szaty graficznej, tematykę ilustracji, jej rozwój, typologię, zaprezentowała także sylwetki autorów ilustracji. Obiektem jej szczególnego zainteresowania stała się ilustracja techniczna. Przeprowadzona przez Autorkę analiza układów graficznych oraz szaty graficznej wybranych periodyków popularnonaukowych pozwoliła przede wszystkim na usystematyzowanie i skategoryzowanie elementów składających się na układ graficzny i szatę graficzną, ustalenie autorstwa ilustracji, a także ich wpływu na wartość estetyczną i edukacyjną. Ogólnego podziału ilustracji dokonała z wykorzystaniem następujących kategorii: I. Studia postaci i sceny rodzajowe; II. Widoki; III. Zdobnictwo i sztuka użytkowa; IV. Fauna, flora, myślistwo; V. Personifikacje, alegorie, emblematy i fantastyka; VI. Dzieje świata. Podział ten odnosił się głównie do sposobów przedstawienia określonych scen i przedmiotów na ilustracjach.

T. 3. — *Technika na lamach*, przygotowała Agnieszka Cieślíkowa. Punktem wyjścia w rozważaniach Autorki było przyjęcie założenia, że opisywany okres funkcjonowania czasopism popularnonaukowych odpowiada czasowi niezwyklego wzrostu znaczenia i osiągnięć nauk technicznych, ich wyjścia z pracowni uczonych do przemysłu i życia, wpływu na struktury społeczne przez modyfikowanie wytwórczości, komunikacji, siedzib ludzkich, zdrowotności, a nawet dobowego rytmu życia. Wymienione zagadnienia szczegółowe zostały w monografii rozwinięte.

Wypada podkreślić, iż najważniejszym efektem przeprowadzonych badań było szerokie i wieloaspektowe opracowanie dziejów polskich czasopism popularnonaukowych w okresie 1758–1939, a które dotychczas nie doczekały się, jak już wspomniano, odrębnego ilościowo-analitycznego omówienia. Jako punkt wyjścia Autorki potraktowały konieczność stworzenia nowej definicji periodyku popularnonaukowego, niezależnie od funkcjonujących w obiegu naukowym, która gwarantowała możliwość dostosowania jej do, po pierwsze zmiennych warunków historycznych, po drugie wskazania pewnych uniwersalnych, ahistorycznych wyznaczników czasopisma popularnonaukowego. Tym samym powstała nowa, bardzo obszerna definicja.

W toku realizowanych prac badawczych Autorki ustaliły, iż na ziemiach polskich w analizowanym okresie ukazywało się 128 czasopism popularnonaukowych, z czego 19 przypadło na wiek XVIII, 50 tytułów wydawano w latach 1795–1918, natomiast w dwudziestoleciu międzywojennym na polskim rynku prasowym funkcjonowało 61 periodyków. W żadnej z będących w obiegu naukowym publikacji nie pojawiały się choćby zbliżone wielkości, które ewentualnie mogłyby posłużyć Autorkom w celach porównawczych. Badany zbiór scharakteryzowany został ponadto pod względem: ośrodków wydawniczych, wydawców, częstotliwości ukazywania się, długowieczności, treści oraz adresata, zarówno globalnie, jak i w poszczególnych podokresach. Wartościowe stały się także analizy ich linii rozwojowej, przeobrażeń

i przekształceń, szukanie ogólnych prawidłowości kształtujących rynek czasopism popularnonaukowych na przestrzeni wyodrębnionych okresów, determinantów, związków z otoczeniem instytucjonalnym, społecznym, a także zagranicznymi wzorcami. Tak wieloaspektowemu oglądowi periodyki te dotychczas nie zostały poddane.

Niewątpliwie, jak słusznie zauważyły Autorki, stymulatorem rozwoju czasopism popularnonaukowych na ziemiach polskich stały się wzorce zagraniczne — głównie niemieckie, francuskie i angielskie. Czerpano z nich nie tylko gotowe lub modyfikowane teksty, ale też formułę wydawniczą i elementy struktury wewnętrznej. Niemniej jednak następowała powoli ich ewolucja, która polegała na przechodzeniu od naśladownictwa wzorów zagranicznych do tworzenia modelu opartego na materiale krajowym, zarówno pod względem treści, jak i zespołu autorskiego, tworzonego przez polskich uczonych, z rozszerzającą się nieustannie ofertą tematyczną, inspirowaną zapewne modą lub społecznym zapotrzebowaniem. Struktura wewnętrzna badanej grupy tytułów także ewoluowała. W przypadku większości tytułów oparta została na tradycyjnej formule czasopisma naukowego, składającej się z części artykułowej oraz informacyjnej i bibliograficzno-recenzyjnej. Wzbogacały je ponadto materiały poradnikowe, edukacyjno-rozrywkowe, związane z działalnością patronujących im towarzystw, a także dział ogłoszeń urzędowych.

Na jeszcze jedną kwestię należy zwrócić uwagę, otóż szczegółowe analizy prasoznawcze poprzedził w miarę wszechstronny ogląd, dokonany pod kątem eksponowanego przez twórców, wydawców i redaktorów czasopism popularnonaukowych, niezależnie od epoki, przekonania o konieczności popularyzacji nauki w społeczeństwie i jej znaczeniu w życiu codziennym każdego obywatela. W zamyśle Auterek przywołanie ich poglądów wydało się ze wszech miar słuszne, gdyż to właśnie oni w dziejach popularyzacji nauki na ziemiach polskich odegrali kluczową rolę, a powołane przez nich tytuły stały się niezbędnym kanałem szerzenia popularyzacyjnych inicjatyw. Czasopisma popularnonaukowe Autorki obrały więc nie tylko jako obiekt analizy, ale wykorzystały je także jako źródło w działaniach badawczych. Omawiane książki podejmują ważne, a zarazem zróżnicowane tematy, a mimo to czyta się je z dużym zainteresowaniem. Wszelkie wywody kreślone są w sposób czytelny, pozwalający na przyswojenie kolejnych partii tekstu także czytelnikowi nieobeznanemu z dziejami popularyzacji nauki na ziemiach polskich. Przedstawione tezy są przekonujące, logiczne, spójne i dobrze udokumentowane.

Kończąc, wypada mocno podkreślić, że mamy do czynienia z nowatorskim i opracowanym na wysokim poziomie spojrzeniem na dzieje polskich periodyków naukowych do 1939 roku. Powtórzę raz jeszcze — dotychczas nie powstało opracowanie naukowe w tak szerokim i zróżnicowanym zakresie. Przygotowane monografie wypełniają więc lukę w dotychczasowym stanie wiedzy, nadając wielu konstatacjom charakter pionierski. Prezentowane wyniki nie tylko zainteresują historyków prasy, historyków nauki, medioznawców, naukoznawców, grafików, bibliologów, badaczy dziejów kultury, literaturoznawców, ale też przyczynią się do postępu prac

badawczych we wszystkich wskazanych obszarach. Warto ponadto zwrócić uwagę na interesujący kształt edytorsko-graficzny prezentowanych tomów.

Rekomendując czytelnikom recenzowane książki, wyrażam przekonanie o ich znaczącej wartości. Po raz pierwszy konkretny zbiór periodyków popularnonaukowych stał się podmiotem opisu badawczego. Autorki tym samym uzupełniły istniejącą w tym zakresie lukę. Jeśli ponadto przypomnimy monografię *Czasopisma popularnonaukowe w Polsce w latach 1945–1989* autorstwa Renaty M. Zając (Kraków 2016), to okazuje się, iż ta grupa periodyków, podkreślmy jako nieliczna, posiada w pełni udokumentowaną historię.